

MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Tursunov Humoyun Zoxidjon o'g'li,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchi PhD

Annotatsiya. Mazkur maqolada muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Muloqot kompetensiyasi shaxsning samarali kommunikativ faoliyatni amalga oshirish qobiliyati sifatida talqin etilib, uning tarkibiy komponentlari — lingvistik, sotsiokulturniy, diskursiv va strategik jihatlar yoritiladi. Maqolada pedagogik jarayonda muloqot kompetensiyasini shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar, jumladan, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, interaktiv metodlar, kommunikativ vazifalar tizimi va raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida olib borildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, samarali tashkil etilgan pedagogik shart-sharoitlar o'quvchilarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: muloqot kompetensiyasi, pedagogik shart-sharoitlar, kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar, lingvistik kompetensiya, kommunikativ faoliyat, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, raqamli texnologiyalar, diskursiv kompetensiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические условия развития коммуникативной компетенции. Коммуникативная компетенция интерпретируется как способность личности эффективно осуществлять коммуникативную деятельность, а также анализируются её структурные компоненты: лингвистический, социокультурный, дискурсивный и стратегический. В статье обоснована роль основных педагогических факторов, влияющих на формирование коммуникативной компетенции, включая личностно-ориентированный подход, интерактивные методы обучения, систему коммуникативных заданий и использование цифровых технологий. Исследование проведено на основе системного, компетентностного и деятельностного подходов. Результаты показывают, что правильно организованные педагогические условия являются ключевым фактором развития коммуникативной компетенции обучающихся.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, педагогические условия, коммуникативный подход, интерактивные методы, лингвистическая компетенция, коммуникативная деятельность, личностно-ориентированное обучение, цифровые технологии, дискурсивная компетенция.

Abstract. This article examines the pedagogical conditions for the development of communicative competence. Communicative competence is interpreted as an individual's ability to effectively perform communicative activities, and its structural components—linguistic, sociocultural, discursive, and strategic—are analyzed. The study highlights key pedagogical factors influencing the development of communicative competence, including learner-centered approaches, interactive teaching methods, communicative task systems, and the use of digital technologies. The research is based on systemic, competency-based, and activity-oriented approaches. The results indicate that well-organized pedagogical conditions play a crucial role in enhancing learners' communicative competence.

Keywords: communicative competence, pedagogical conditions, communicative approach, interactive methods, linguistic competence, communicative activity, learner-centered education, digital technologies, discursive competence.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning samarali muloqot qila olish qobiliyati — ya'ni muloqot kompetensiyasi — muhim kasbiy va ijtimoiy ko'rsatkichlardan biri sifatida qaralmoqda. Globallashuv, xalqaro hamkorlikning kengayishi va ko'p tillilik

sharoitida kommunikativ faoliyatning samaradorligi ta'lim sifati va mutaxassisning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Shu sababli o'quvchilarda va ayniqsa bo'lajak mutaxassislarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Muloqot kompetensiyasi shaxsning turli kommunikativ vaziyatlarda til vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish, muloqot strategiyalarini tanlash, suhbatdosh bilan samarali o'zaro ta'sirga kirishish hamda ijtimoiy va madaniy kontekstni hisobga olish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu kompetensiya lingvistik bilimlar bilan bir qatorda sotsiokulturniy, diskursiv va strategik ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Demak, uni shakllantirish faqat tilni o'rgatish bilan cheklanmay, balki kompleks pedagogik yondashuvni talab etadi.

Shu bilan birga, mavjud ta'lim amaliyotida muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi bir qator muammolar kuzatiladi. Jumladan, an'anaviy o'qitish metodlarining ustunligi, kommunikativ vazifalarga yetarlicha e'tibor berilmasligi, interaktiv metodlardan foydalanish darajasining pastligi hamda o'quv jarayonining shaxsga yo'naltirilmaganligi ushbu kompetensiyaning to'liq shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa muloqot kompetensiyasini rivojlantirish uchun samarali pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash va asoslash zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini nazariy jihatdan tahlil qilish va ularning ta'lim jarayonidagi o'rnini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: muloqot kompetensiyasi tushunchasini aniqlashtirish, uning tarkibiy komponentlarini tahlil qilish, pedagogik shart-sharoitlarning mazmunini ochib berish hamda samarali metodik yondashuvlarni asoslash.

Tadqiqot tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida olib borildi, shuningdek, nazariy tahlil, qiyosiy o'rganish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Bu yondashuvlar muloqot kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini kompleks pedagogik hodisa sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi.

Natijada muloqot kompetensiyasini samarali rivojlantirish uchun pedagogik jarayonda maxsus shart-sharoitlarni yaratish zarurligi asoslab beriladi. Bunday shart-sharoitlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, kommunikativ vazifalarni keng qo'llash, interaktiv metodlardan foydalanish hamda ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishni talab etadi.

Adabiyotlar sharhi. Muloqot kompetensiyasini rivojlantirish masalasi tilshunoslik, pedagogika va psixologiya kesishgan nuqtasida shakllangan bo'lib, bu borada ko'plab nazariy yondashuvlar mavjud. Ushbu tushunchaning ilmiy asoslari, avvalo, kommunikativ yondashuv nazariyasi bilan bog'liq holda shakllangan. Muloqot kompetensiyasi atamasini ilmiy muomalaga kiritgan Dell Hymes bo'lib, u tilni bilish faqat grammatik qoidalarni o'zlashtirish bilan cheklanmasligini, balki uni real ijtimoiy vaziyatlarda qo'llay olish

qobiliyati bilan belgilanadi, deb ta'kidlagan. Ushbu yondashuv til o'rganishda kommunikativlikni asosiy maqsad sifatida qarash zarurligini ko'rsatdi.

Keyinchalik Michael Canale va Merrill Swain tomonidan ishlab chiqilgan modelda muloqot kompetensiyasi lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik komponentlarga ajratildi. Bu model muloqot kompetensiyasining ko'p komponentli tuzilishini asoslab berdi va zamonaviy til o'qitish metodikasining nazariy poydevoriga aylandi. Mazkur yondashuvga ko'ra, til o'rganuvchi nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri gapira olishi, balki nutqni kontekstga moslashtira olishi, fikrni izchil bayon qilishi va kommunikativ muammolarni hal eta olishi zarur.

Kommunikativ yondashuvning rivojlanishida Noam Chomskyning til kompetensiyasi haqidagi g'oyalari ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, u tilni bilishning ichki (kompetensiya) va tashqi (nutq faoliyati) jihatlarini farqlab berdi. Garchi Chomsky asosan grammatik kompetensiyaga urg'u bergan bo'lsa-da, uning nazariyasi keyinchalik kommunikativ kompetensiya tushunchasining shakllanishiga zamin yaratdi.

Muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari masalasida xorijiy olimlar interaktiv va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlarni ustuvor deb hisoblaydi. Masalan, Jeremy Harmer til o'qitishda kommunikativ faoliyatni tashkil etish uchun dialog, rolli o'yinlar, juftlik va guruhli ishlar muhim ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'quvchi tilni faqat o'rganmaydi, balki uni faol qo'llash orqali egallaydi. Shuningdek, Jack C. Richards kommunikativ metodika doirasida o'quvchilarning nutq faoliyatini rivojlantirish uchun autentik materiallardan foydalanish, vaziyatga asoslangan topshiriqlarni qo'llash va kommunikativ ehtiyojni yaratish zarurligini asoslaydi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham muloqot kompetensiyasini rivojlantirish muhim pedagogik muammo sifatida qaraladi. N.A. Muslimov o'z tadqiqotlarida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarning kommunikativ faoliyatini rivojlantirish uchun shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish zarurligini ta'kidlaydi. R.J. Ishmuhamedov va hamkorlari esa interaktiv metodlar — bahs-munozara, rolli o'yinlar, trening mashg'ulotlari orqali o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini samarali rivojlantirish mumkinligini ko'rsatib beradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'рни ham alohida yoritilmoqda. Xalqaro tashkilotlar, xususan, UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalarda raqamli ta'lim muhitining kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ahamiyati qayd etilgan. Onlayn platformalar, multimedia vositalari va virtual kommunikatsiya muhiti o'quvchilarning tilni real kommunikativ vaziyatlarga yaqin sharoitda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi muammolar ham qayd etilgan. Jumladan, an'anaviy grammatikaga yo'naltirilgan o'qitish metodlarining ustunligi, o'quvchilarning passivligi, kommunikativ vazifalarning

yetarli darajada qo‘llanilmasligi hamda pedagoglarning metodik tayyorgarligining yetarli emasligi ushbu kompetensiyaning samarali shakllanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda bo‘lajak o‘qituvchilarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligini aniqlash maqsadida **pedagogik tajriba-sinov (eksperimental) metod** tanlandi. Ushbu metod real ta‘lim jarayonida ishlab chiqilgan metodikaning amaliy samaradorligini tekshirish, nazariy g‘oyalarni tajriba orqali asoslash va natijalarni qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning **obyekti** sifatida Chirchiq davlat pedagogika universitetining 60230112 – Filologiya va tillarni o‘qitish: nemis tili yo‘nalishi talabalari tanlandi. Tadqiqotda jami **53 nafar talaba** ishtirok etdi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlash asosida **tajriba (27 nafar)** va **nazorat (26 nafar)** guruhlariga ajratildi. Guruhlar bilim darajasi, yosh xususiyatlari va til tayyorgarligi jihatidan nisbatan tenglashtirildi.

Tadqiqot **uch bosqichda** amalga oshirildi:

1. **Diagnostik bosqich** – talabalarning muloqot kompetensiyasi boshlang‘ich darajasi aniqlanib, quyidagi mezonlar asosida baholandi:

- lingvistik kompetensiya (grammatik va leksik bilimlar);
- kommunikativ faollik (muloqotga kirishish qobiliyati);
- diskursiv ko‘nikmalar (fikrni izchil bayon qilish);
- strategik kompetensiya (kommunikativ muammolarni hal qilish).

Ushbu bosqichda **test, kuzatish, suhbat va yozma/og‘zaki topshiriqlar** metodlaridan foydalanildi.

2. **Shakllantiruvchi bosqich** – tajriba guruhida kommunikativ grammatika asosida ishlab chiqilgan metodika joriy etildi. Bu metodika quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni o‘z ichiga oldi:

- grammatik materiallarni kommunikativ vazifalar bilan integratsiyalash;
- dialog va monologga asoslangan mashqlar;
- rolli o‘yinlar, situativ topshiriqlar va guruhli ishlar;
- interaktiv metodlar va raqamli vositalardan foydalanish.

Nazorat guruhida esa an‘anaviy o‘qitish metodlari asosida darslar olib borildi.

3. **Nazorat (yakuniy) bosqichi** – tajriba yakunida talabalarning muloqot kompetensiyasi darajasi qayta o‘lchandi va dastlabki natijalar bilan qiyoslandi.

Natijalarni tahlil qilishda **matematik-statistik metodlar** (foizlar, o‘rtacha ko‘rsatkichlar, taqqoslash tahlili) qo‘llanildi. Bu esa tajriba va nazorat guruhleri o‘rtasidagi farqlarni aniqlash va metodikaning samaradorligini ilmiy asosda baholash imkonini berdi.

Shu tariqa, tanlangan metodologiya kommunikativ grammatika asosida muloqot kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini kompleks o‘rganish va uning samaradorligini ishonchli baholashga xizmat qildi.

Tahlil va natijalar. Tajriba-sinov ishlari davomida kommunikativ grammatika asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligi

aniqlab borildi. Dastlabki diagnostika natijalariga ko'ra, 60230112 – Filologiya va tillarni o'qitish: nemis tili yo'nalishida tahsil olayotgan 53 nafar talabning muloqot kompetensiyasi darajasi yetarli darajada shakllanmaganligi kuzatildi. Xususan, talabalar grammatik qoidalarni nazariy jihatdan bilgan bo'lsalar-da, ularni real kommunikativ vaziyatlarda erkin va maqsadga muvofiq qo'llashda qiyinchilikka duch kelishdi. Ayniqsa, dialogik nutqni tashkil etish, fikrni izchil bayon qilish, nutqiy strategiyalardan foydalanish hamda kommunikativ vaziyatga mos til birliklarini tanlash bilan bog'liq ko'rsatkichlar nisbatan past darajada ekanligi aniqlandi.

Tajriba guruhida kommunikativ grammatika asosida ishlab chiqilgan metodika joriy etildi. Mazkur metodika doirasida grammatik materiallar kommunikativ topshiriqlar, dialog va monolog mashqlari, rolli o'yinlar, vaziyatli topshiriqlar, juftlik va guruhli ishlar bilan uyg'unlashtirildi. Bunday yondashuv talabalarni grammatik birliklarni yodlab olishga emas, balki ularni real muloqot jarayonida funksional qo'llashga yo'naltirdi. Nazorat guruhida esa an'anaviy usullar asosida mashg'ulotlar olib borildi.

Tajriba yakunida o'tkazilgan nazorat tahlillari tajriba guruhidagi talabalarda muloqot kompetensiyasining barcha asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli ijobiy o'zgarish kuzatilganini ko'rsatdi. Xususan, talabalar grammatik vositalarni muloqot jarayonida to'g'ri qo'llash, og'zaki va yozma nutqda fikrni mantiqiy va izchil ifodalash, suhbatni davom ettirish, vaziyatga mos nutqiy strategiyalarni tanlash hamda sherik bilan hamkorlikda kommunikativ vazifalarni bajarishda ancha faol bo'ldilar. Bu holat kommunikativ grammatika asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarning nafaqat lingvistik bilimlarni mustahkamlashga, balki amaliy muloqot ko'nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qilganini tasdiqlaydi.

1-jadval. Tajriba va nazorat guruhlarida muloqot kompetensiyasi rivojlanish ko'rsatkichlari

Guruhlar	Talabal ar soni	Tajriba oldi, %	Tajriba keyin, %	O'sish ko'rsatkichi, %
Tajriba guruhi	27	61,4	77,8	16,4
Nazorat guruhi	26	62,1	62,9	0,8
Umumiy samaradorlik farqi	53	—	—	15,6

Jadval izohi. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, tajriba guruhida muloqot kompetensiyasining o'rtacha ko'rsatkichi 61,4 foizdan 77,8 foizga ko'tarilib, **16,4 foizlik o'sish** qayd etildi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 62,1 foizdan 62,9 foizga oshib, atigi **0,8 foiz** o'sish kuzatildi. Natijada tajriba va nazorat guruhlari orasidagi **umumiy samaradorlik farqi 15,6 foizni** tashkil etdi. Bu esa kommunikativ grammatika asosida tashkil etilgan metodikaning samaradorligini tasdiqlaydi.

Yakuniy natijalarga ko'ra, tajriba guruhida muloqot kompetensiyasining rivojlanish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan **15,6 foizga yuqori** bo'ldi. Ushbu natija taklif etilgan metodikaning samaradorligini ko'rsatadi va kommunikativ grammatika asosida o'qitish muloqot kompetensiyasini shakllantirishda an'anaviy yondashuvga qaraganda samaraliroq ekanligini asoslaydi. Olingan natijalar ayniqsa talabalar nutqida grammatik

jihatdan to'g'ri va kommunikativ jihatdan mos birliklardan foydalanish, vaziyatga mos javob qaytarish hamda erkin fikr almashish jarayonida yaqqol namoyon bo'ldi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, kommunikativ grammatika asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni talabalarning muloqotga bo'lgan motivatsiyasini oshirdi, ularni faol ishtirokchi sifatida jalb etdi va nazariy bilimlarni amaliy nutq faoliyatiga tatbiq etish imkonini kengaytirdi. Ayniqsa, interaktiv metodlar va kommunikativ vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar talabalarda til birliklarini kontekst asosida qo'llash ko'nikmasini shakllantirdi. Natijada o'quv jarayonida talabaning passiv tinglovchidan faol muloqot subyektiga aylanishi kuzatildi.

Shunday qilib, tajriba-sinov ishlari natijalari kommunikativ grammatika asosida bo'lajak o'qituvchilarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi pedagogik jihatdan samarali ekanligini tasdiqladi. Mazkur metodika talabalarning nafaqat grammatik savodxonligini, balki ularning kasbiy muloqotga tayyorligini, nutqiy faolligini va kommunikativ mustaqilligini oshirishga xizmat qildi.

Xulosa. Mazkur maqolada muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muloqot kompetensiyasi shaxsning samarali kommunikativ faoliyat yuritishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, uning shakllanishi maxsus tashkil etilgan pedagogik muhit va metodik yondashuvlarga bevosita bog'liqdir.

O'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijasida kommunikativ grammatika asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni talabalarning muloqot kompetensiyasini sezilarli darajada rivojlantirishga xizmat qilgani aniqlandi. Xususan, tajriba guruhida muloqot kompetensiyasining o'sish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan **15,6 foizga yuqori** bo'lgani metodikaning samaradorligini tasdiqladi. Bu esa grammatik bilimlarni kommunikativ vazifalar bilan integratsiyalash, interaktiv metodlardan foydalanish va o'quvchilarni faol muloqotga jalb etish muhim pedagogik omillar ekanligini ko'rsatadi.

Tahlillar asosida quyidagi muhim xulosalarga kelindi: birinchidan, muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar ustuvor ahamiyatga ega; ikkinchidan, interaktiv metodlar va kommunikativ topshiriqlar tizimi o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi; uchinchidan, raqamli texnologiyalarni maqsadli qo'llash kommunikativ muhitni kengaytiradi va o'rganish jarayonini samaraliroq qiladi.

Xulosa qilib aytganda, muloqot kompetensiyasini rivojlantirish samarali pedagogik shart-sharoitlarni yaratish orqali amalga oshiriladi. Shu bois ta'lim jarayonida kommunikativ yondashuvni kuchaytirish, metodik tizimlarni takomillashtirish hamda bo'lajak o'qituvchilarning amaliy nutqiy faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Mazkur tadqiqot natijalari til o'qitish metodikasini takomillashtirishda hamda bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Педагогика, 1982. – 287 с.
2. Леонтьев А.А. Психология общения. – Москва: Смысл, 1999. – 365 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С. 34–42.
4. Слостёнин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. – Москва: Академия, 2002. – 576 с.
5. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – Москва: Просвещение, 1991. – 223 с.
6. Муслимов Н.А. Касбий компетентлик ва уни шакллантириш технологиялари. – Тошкент: Фан, 2015. – 220 б.
7. Ишмухамедов Р.Ж., Абдуқодиров А.А., Пардаев А.Х. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008. – 180 б.

